



מ' פייקאז, ספרות העדות על השואה כמקור היסטורי, ושלוש תגובות חסידיות בארצות השואה

Review by: דן מכמן

Zion / ציון, Vol. (תשס"ה), (ע'), חוברת ב' (תשס"ה), pp. 271-276

Published by: [Historical Society of Israel](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70036810>

Accessed: 28/11/2011 02:57

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.



Historical Society of Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

מנדל פייקאז', ספרות העדות על השואה כמקור היסטורי, ושלוש תגובות חסידיות בארצות השואה, מוסד ביאליק, ירושלים תשס"ג, 240 עמ'

מנדל פייקאז' הוא מוותיקי החוקרים של ההיסטוריה היהודית החדשה בדורנו, וההיקף והחשיבות של מפעלו המחקרי ארוך השנים מרשימים ביותר. מוקד מרכזי של מחקריו הוא תולדות החסידות והגותה, אך הוא הקדיש מקום רב גם לחקר השואה ולהנחת תשתית למחקרה,¹ בעיקר בסוגיות הנוגעות לאורח חייו של הציבור הדתי. בסוגיה זו היה בין פורצי הדרך לגישה מדעית ביקורתית, בניגוד לגישה הנוסטלגית והמייפה, המתעלמת מבעיות האמונה וההתנהגות בתקופה זו. בכל מחקריו בולטת ההדגשה על ביקורת המקורות, ובמרכז ביקורות הספרים שכתב על מחקריהם של חוקרים אחרים עמדו בדרך כלל סוגיות של קריאה מהימנה של המקורות, שיבושי נוסח, ופרשנויות מוטעות הנובעות מכך. שני נושאי המחקר המרכזיים שלו נפגשו במספר מאמרים ובעיקר בספרו: 'חסידות פולין בין שתי המלחמות ובגזרות ת"ש-תש"ה' ('השואה').² הספר שלפנינו מכנס יחד שורה של מאמרים על היבטי החיים הדתיים בשואה ועל השימוש בעדויות שנכתבו לאחר השואה, 'שרובם נדפסו לראשונה בשנים 1979-1990', תוך 'הוספות חשובות ובעריכה חדשה' (עמ' 13). כמו כן נכללו בספר שתי ביקורות על שני ספרים מרכזיים למדי בחקר השואה: 'יודנראט' מאת ישעיה טרונק, ו'האנציקלופדיה של השואה' בעריכת ישראל גוטמן.³

ברגיל, דבר יפה הוא לכנס יחדיו מאמרים מפרי עטו של חוקר הסובבים סביב אותו נושא. מחד גיסא, הללו ניצלים מנשייה הנובעת מפזיזם בכרכים של כתבי עת שלא תמיד נגישים עוד; ומאידך גיסא, הבאתם בצוותא מקנה להם לא פעם ממד נוסף, משום שהם משרטטים יחד תמונה שלמה יותר הן של הנושא הן של עולמו המחקרי של החוקר. ברם, צריכים המאמרים שיעמדו במבחן הזמן המחקרי שחלף מאז פרסומם הראשון ובמבחן היעלמותם היחסית מן 'הזיכרון המחקרי'. האם עומד ספר זה במבחנים הללו?

למרבה ההפתעה, מתפרסמים בספר מאמרים שכבר כונסו לספר לאחר פרסומם הראשון.⁴ המאמר 'התעודה החסידית הספרותית האחרונה על אדמת פולין – דברי הרבי מפיאסצ'נה בגטו וארשה', שיצא לראשונה כחוברת בהוצאת יד ושם בשנת תשל"ט, כבר שולב בזמנו כפרק השנים-עשר בספר 'חסידות פולין' (עמ' 373-411). כיוצא בכך, המאמרים על 'הרבנית מסטרופקוב באושוויץ על הבטחת הרבי מבלז', 'תגובתו הקונורסיאלית של ר' ישכר טייכטל'; ו'דרשתו של ר' מרדכי רוקח' (שנתפרסמו

1 חשוב במיוחד היה המפעל הביבליוגרפי של פרסומים על השואה בעיתונות העברית בארץ ישראל שהכין כעבוד יד ושם בשנות השישים למאה הקודמת.

2 מ' פייקאז', חסידות פולין בין שתי המלחמות ובגזרות ת"ש-תש"ה ('השואה'), ירושלים תש"ן.

3 י' טרונק, יודנראט, ירושלים תשל"ט (מהדורה מקורית: I. Trunk, *Judenrat*, New York 1972); י' גוטמן (עורך ראשי), האנציקלופדיה של השואה, תל-אביב תש"ן.

4 יש להוסיף לכך, שאין בספר עצמו ציון היכן התפרסמו המאמרים לראשונה, כדי שקורא מתעניין יוכל להיווכח כמה תיקון המחבר את דבריו הראשונים; רק מומחים לדבר ואספנים, ככותב דברים אלה, יכולים אפוא לחזור למקור. כיוצא בכך, אין שום ציון שמקצת הדברים פורסמו בשנית בספר 'חסידות פולין' (לעיל, הערה 2).

במקור בכתבי עת כגון 'כיוונים'⁵, כבר הופיעו ב'חסידות פולין' בפרק השלושה-עשר (עמ' 412–434) באותה צורה מחוברת כהופעתם כאן. אף הפרק הראשון – המבוא המתודולוגי – הופיע כפרק האחד-עשר ב'חסידות פולין' (עמ' 349–372). הרי שרק פרק אחד בן 42 עמודים מגופו של הספר, הפרק השני: "להשתיק או לספר את האמת העירומה" – בין לשון ראשון ללשון אחרון, הוא הדפסה מחודשת ושילוב של מאמר שלא שולב קודם בספר 'חסידות פולין'. לכך יש להוסיף את שתי הביקורות שבנספח (47 עמ').⁶ משמע, פחות מארבעים אחוזים מן הספר הם אכן כינוס מחדש של ממש, ואילו הרוב כבר מצוי בספר אחר של פייקאז'. 'הוספות חשובות' של ממש לא מצאתי. האם זה מצדיק הוצאה של ספר?

מכאן לענייני תוכן ומתודולוגיה של הספר. ברצוני להתמקד בשלוש סוגיות: (א) מה נכלל אצל פייקאז' ב'חקר השואה'? (ב) מה מידת העדכון המחקרי בספר הנוכחי? (ג) מהי תפיסת השואה העולה מתוך הספר?

תחילה לעניין הראשון, חקר השואה. המטרה המרכזית של פייקאז' היא להזהיר את חוקרי תקופת השואה מפני שימוש בלתי מבוקר בספרות העדות והזיכרונות על השואה. להגדרת ספרות זו הוא משתמש בערך מתוך מילון אבן-שושן (אם כי אינו מציין באיזו מהדורה של מילון זה הוא משתמש): 'כלל היצירות הספרותיות המבוססות על חומר עובדתי של דברי עדות וכן על עזבונו של נכתבו ולא נתכונו לשם ספרות כגון ספרות העדות על השואה' (עמ' 23, הערה 18). הסוגיה נדונה בחלק השני של המבוא המתודולוגי, בפרק השני ('להשתיק או לספר את האמת העירומה'), ובביקורת החמורה (והצודקת בעיקרה) על ספרו של טרונק.⁷ פייקאז' אכן מראה את הבעייתיות הקיימת בספרות העדות שהוא בדק – אך ספרות זו מצומצמת מאוד בהיקפה. הוא מתייחס רק לפרסומים העונים על הקריטריונים הבאים: (א) של יהודים; (ב) בעברית וביידיש בלבד; (ג) נכתבו ופורסמו בשלבים הראשונים של התיעוד (המחצית השנייה של שנות הארבעים עד שנות השישים); (ד) התפרסמו כמעט אך ורק בישראל.

לבעיית בסיס המקורות נודעת משמעות לעצם הדיון בסוגיה. רוב הספרים שפייקאז' יוצא נגדם בשצף קצף (כגון כמה מספריו של מאיר דבורצקי) – והדבר היה ראוי לשעתו, כשיצא המאמר לראשונה – אינם משמשים עוד את חוקרי השואה כלל; די בבדיקה שטחית של ספרות המחקר של השנים האחרונות כדי להיווכח בכך. לעומת זאת, אין פייקאז' מתייחס ולו ברמז לאלפי ספרי הזיכרונות ולמפעלי התיעוד הענפים, קצתם עוד מימי ראשית התיעוד והמחקר ורובם שהתפתחו מאז שנות השמונים. אף אין הוא מתייחס לעדויות שנגבו לצרכים משפטיים או שניתנו במשפטים עצמם, בעיקר

5 מ' פייקאז', 'על ספרות העדות כמקור היסטורי לגזרת "הפתרון הסופי"', כיוונים, 20 (אוגוסט 1983), עמ' 129–157.

6 חלקים של אחת מהן, הביקורת על האנציקלופדיה של השואה, התפרסמו לראשונה בעיתון הארץ: מ' פייקאז', 'האנציקלופדיה של השואה?! (א): השואה באלף ערכים', הארץ, מוסף תרבות וספרות, 21.12.1990; ה'נ'ל, 'האנציקלופדיה של השואה?! (ב): עיין ערך: משתפי פעולה', שם, 28.12.1990. הנוסח המלא שלו פורסם בכתב העת מחניים: ה'נ'ל, 'האנציקלופדיה של השואה', מחניים – רבעון למחקר להגות ולתרבות יהודית, 9, ב (כסלו תשנ"ה), עמ' 248–265.

7 זו הופיעה לראשונה תחת הכותרת: 'יודנראט, מחקר מוזר', מולד, 41 [251] (1982), עמ' 249–265.

בחוף לארץ. כמו כן אין הוא מתייחס לעדויות ולזיכרונות של הרוצחים (גרמנים ומשתפי פעולה עמם) על רקע העמדתם לדין, במאבקם על 'סיהור שמם' הציבורי, או במתן עדות לחוקרים אקדמיים.⁸ אכן, חלק גדול מן המקורות הללו והספרות המחקרית הדנה בהם – ובכלל זה שאלת השילוב בין עדויות של יהודים לעדויות של רוצחים והתאמתם לתיעוד הכתוב שבידינו – התפרסמו בשפות לועזיות רבות, במיוחד בשניים-שלושה העשורים האחרונים. אף התפתחו מתודולוגיות של ראיונות בעל-פה ושל מחקר העדויות והזיכרונות הללו (לא רק בחקר השואה אלא גם בהקשר של כתיבת היסטוריה בת זמננו בכלל). והנה, לכל המסע האדירה הזאת של תיעוד ומחקר אין זכר אצל פייקאו'. הדבר קשור אמנם לשאלת העדכנות המחקרית (על כך להלן), אך הוא נובע בראש וראשונה משליטה בשפות המחקר. אכן, אחד הדברים הבולטים בספר זה הוא שאין בו זכר, למעשה, לפרסומים הכתובים משמאל לימין, אפילו במקומות (הרבים) שהדבר ממש מתבקש (כך, למשל, לגבי פרשת צולי מרומא, שהתנצר לאחר השואה).⁹ בהיעדר התייחסות לגוף מחקרי ותיעודי לועזי זה, אין פייקאו' מודע לכך שבעיות של ספרות התיעוד מוכרות היום היטב, והיחס לסוגה זו הרבה יותר מתוחכם מכפי שהוא מניח. מחד גיסא, ספרות התיעוד נבחנת כיום בשיטות מחקר של עיצוב הזיכרון הקיבוצי (במסגרת חקר ההיסטוריה של החברות לאחר מלחמת העולם השנייה והשואה), של ניתוח ועיבוד האבל וההתמודדות עם העבר מצד העדים המספרים (בפסיכולוגיה), של כתיבת סיפורי חיים (בפסיכולוגיה) ועיצוב נרטיבי (בספרות), ועוד. מאידך גיסא, ברור לנו היום כי יש להתייחס לעדויות ולספרות התיעוד – עם כל הזהירות – כאל כל תעודה היסטורית אחרת בעת שמנסים לשחזר תמונה היסטורית כראוי. כשם שהתכתבויות ומסמכים רשמיים – תיעוד היסטורי מסורתי, 'קשיח' ובן התקופה הנחקרת עצמה – יכולים לשקף מציאות אך גם לעוותה (אף בכוונה), כך גם סוגת ספרות התיעוד והעדויות. דרך משל, התברר שזיכרונות שכתב רב מיד לאחר השואה – משום שחשב כי הרשימות היומניות שכתב בזמן ההתרחשויות עצמה אבדו – מדויקות להפליא ותואמות את היומן המקורי שנמצא לאחר זמן.¹⁰ לעומת זאת, בנימין וילקומירסקי הצליח 'לפברק' באופן אמין ביותר זיכרונות של ניצול שואה,

8 בארכיון של ורנר בסט (Werner Best), המשפטן הבכיר של הס'ס שהיה בין השאר מושל דנמרק בעת מבצע הצלתם של יהודי אותה המדינה, מצוי מכתב מדהים מיום 17 במאי 1962, מאת פון גרונדהר (v. Grundherr) לבסט, וזה לשונו: 'לפי בקשתך, קיימתי בתחילת אפריל שיחת רקע בת-שעה עם הגב' [לני] יחיל [אשת מנכ"ל משרד החוץ הישראלי, הכותבת דוקטורט על הצלת יהודי דנמרק]. מר אולריך (Ulrich) (מנכ"ל[ת]רין) עשה בינינו את ההיכרות. ...מצאתי שהיא אינטליגנטית ממש ופתוחה לטיעונים הגיוניים. הסברתי לה באריכות, עד כמה קשה היה להעביר החלטות תבוניות מול היטלר, ריבנטרופ והימלר, ובמיוחד העמדתי אותה על כך שהדבר היה כה קשה לה, משום שבסופו של דבר כל [האישים] הקובעים: היטלר, ריבנטרופ והמטכ"ל חשדו כך. בסופה של שיחתנו בת-השעה התרשמתי, שהצלחתי לשכנע אותה במידה ידועה! את המסמך מצא החוקר הדני קירכהוף (Kirchhoff) ונוסחו נשלח לפרופ' לני יחיל, והוא נמצא בין מסמכיה. תודתי נתונה לה על שהואילה לתת לי אותו.

9 פייקאו', ספרות העדות, עמ' 211, הערה 9. בסך הכול יש בספר חמישה אזכורים של פרסומים הכתובים משמאל לימין, שניים מהם פרסומים בידיש באותיות לועזיות שהתפרסמו מיד לאחר השואה. כותר נוסף הוא שם ספרו של טרונק בלועזית. השניים האחרים – ספק זיכרונותיו של צבי קוליצ, ומחקר של נחמיה פולין על כתבי הרבי מפייסצ'נה.

10 ראו: א' פרבשטיין, 'יומנים ופרקי זכרונות כמקור היסטורי – יומנו וזכרונותיו של רב ב"בית עבדים בקונין"', יד ושם – קובץ מחקרים, כו (תשנ"ח), עמ' 71–98.

וחלף זמן ניכר עד שנתגלתה התרמית (שלא הייתה נתפסת כתרמית אילו הציג עצמו כסופר ולא כניצול).¹¹ אכן, יש חוקרים המבכרים למעט מאוד בשימוש בספרות התיעוד.¹² ואולם חוקר מובהק של תיעוד גרמני רשמי ככריסטופר בראונינג כתב לאחרונה, ביחס למחקרו על מחנה העבודה סטאראחוביצה שבפולין, כי 'זיכרונות של ניצולים הוכיחו את עצמם כיציבים הרבה יותר וכהרבה פחות ניתנים לריקוע ממה שציפיתי'. יתרה מזאת: 'בסוגיה רגישה אחת היתה נגיעה עקבית יותר וביתר נאמנות בעדויות המאזנות מאשר בעדויות המוקדמות [של אותם אנשים]'.¹³ כלומר, אי אפשר בלא העדויות, ואם מנתחים אותן כראוי הן עשויות להועיל הרבה.

נגד אלו חוקרים מפנה פייקאז את טענותיו ואזהרותיו? העיון מלמד שרק מעטים עולים בחתו, ואלו הם: אליעזר ברקוביץ (רב והוגה דתי שניסה להתמודד עם מועקת השואה; לא היסטוריון), אליעזר שביד (פילוסוף שניסה ללמוד כיצד יצרה היהדות החרדית כלים 'להבין' את השואה; לא היסטוריון), מרדכי אליאב (אמנם היסטוריון, אך לא של השואה; הספר הנדון, 'אני מאמין', שייך לספרות החינוכית של הציבור הדתי, והוא נועד לאפשר התמודדות דתית מושכלת עם השואה), וישעיה טרונק (אכן היסטוריון של השואה). שלושה מן החיבורים של הללו אמנם נתפרסמו גם באנגלית, אך פייקאז מתייחס רק לנוסחם העברי. זאת ועוד, הספרים הללו מתייחסים כולם לסוגיית חיי הדת והיומיום היהודיים, ובעיקר לשאלות של עמידה ואמונה. רובם מתייחסים לנושאים הללו מנקודת מבט חינוכית והגותית. כללו של דבר, רוב אלה שפייקאז מצאם בלתי ביקורתיים אינם מתחום המחקר ההיסטורי של השואה כלל וכלל! הם גם דנו בעניינים מצומצמים מאוד במסגרת ההיבט היהודי של השואה. ועתה לעניין השני, שאלת העדכון המחקרי. כפי שכבר ראינו, הספר לוקה באופן חמור בהכרת ספרות המחקר על השואה בלעז. ואולם גם ספרות המחקר בעברית כמעט שאינה מופיעה בו – מלבד אוכור ספורדי של ספרה של דינה פורת על אבא קובנר כאן, ושל ספרה המתורגם של נחמה טק על האת דניאל (רופאיון) שם, אך לא יותר מכך. על כן אין בספר ביטוי כלשהו לשינויים האדירים שחלו בחקר השואה בעשרות השנים האחרונות ולהתקדמות המתודולוגית המאפיינת אותו. אף בתחום המחקר של הנושאים הנדונים בספר עצמו – בראש וראשונה חקר אורח חייהם של היהודים הדתיים – חסרה ספרות חשובה.¹⁴

ולבסוף, עניין תפיסת 'השואה' העולה מתוך הספר. כך כותב פייקאז:

ניכוסה של חיבה מקראית זו, השואה, כשם דבר לגזרות 'הפתרון הסופי' בימי מלחמת העולם השנייה נשתרש בפניו ובידי המחקר אגב גררא. אמת, יש בינינו שמצאו בדיעבד טעם להעדיף את השימוש במונח 'השואה' כדי לרמוז שלמסעי החורבן וההשמדה בימי 'הפתרון הסופי' אין אח

11 ב' וילקומירסקי, קרעים, תל אביב 1997.

12 נציג מובהק של גישה זו הוא ראוול הילברג, אף כי הוא מיתן במקצת את תפיסותיו; ראו לאחרונה:

R. Hilberg, *Sources of Holocaust Research: An Analysis*, Chicago 2001

13 C.R. Browning, *Collected Memories. Holocaust History and Postwar Testimony*, Wisconsin 2003, p. 47

14 על מקצת עניינים אלה ראו בספרי: D. Michman, *Holocaust Historiography: A Jewish Perspective. Conceptualizations, Terminology, Approaches and Fundamental Issues*, London 2003

ודוגמה בתולדותיהן של הגזרות שנתרגשו ובאו על גלויות ישראל בזמנים ובמקומות שונים, או כדי להימנע מהשימוש במונח המסורתי 'גזרות'. דא עקא, שהמונח המופשט, הא-היסטורי, 'השואה', הוא גדר פרוצה לשימושים רבים ושונים ולמבוכה כרונולוגית, דהיינו לטשטוש התהום הפעורה בין העמידה היהודית וחיי הדת והאמונה בשנים 1933–1939 לבין ימי מלחמת העולם השנייה.

זאת ועוד: יש אמנם להבחין 'בין התגובות על הגזרות הראשונות בימי המלחמה לבין התגובות על ההגליות ההמוניות למחנות ההשמדה', אבל אלה האחרונות הן בגדר 'הגשמתו המלאה של "הפתרון הסופי"' (עמ' 7). לכן ראוי לדבר, אליבא דפייקאז, על 'גזרות ת"ש-תש"ה' (כפי שעשה עוד בחיבורו על 'חסידות פולין'). את ההוכחה להבדלה החד משמעית בין מה שאירע מאז כיבוש פולין בספטמבר 1939 לבין הימים שקדמו לכך אין פייקאז מבסס על ניתוח המקורות (הגרמניים) העוסקים בעיצוב המדיניות האנטי יהודית, ולא על מקורות פנימיים בני התקופה של יהודי גרמניה, אוסטריה, דאנציג וצ'כיה – אלא על הערכות המופיעות בכתבים של רבנים ממזרח אירופה, כמו הרבי מראדזימין (ר') חיים יעקב אריה מורגנשטרן). הרב אלחנן וסרמן, וכתבים של חרדים בפולין, שדעתם השתנתה רק כשנגעה בהם הרעה ממש (עמ' 14–23). במילים אחרות: 'גזרות הפתרון הסופי' מתחילות לפי פייקאז עם כיבוש פולין, ואת יסוד ההכנה הזאת יש לחפש בכתביהם של יהודי מזרח אירופה. אין ספק שזוהי ראייה פנים יהודית, מזרח-אירופו-צנטרית (ליתר דיוק: פולנו-צנטרית) מובהקת.

אכן, על בעייתיות המונח 'השואה', שצמח בלשון העם, כבר העירו רבות. אף היו מי שהציעו תחליפים – לא רק 'חורבן', כפי שפייקאז מעיר (שגם הוא מונח עממי, מסורתי וכללי, הרומז בעיקר לחורבן בתי המקדש, והשימוש בו לשואה אינו מקנה שום יתרון תובנתי), אלא גם 'קטקליזם', 'קטסטרופה' ועוד; היה גם היסטוריון, היהודי איש אוניברסיטת פרינסטון ארנו מאייר, שהציע את המונח 'המדודיק' כביכול 'יודיאוציד' (Judeocide), כלומר חיסול מוחלט של היהודים.¹⁵ ואולם התחליפים השונים לא התקבלו, והסיבות לכך קשורות לטבור בעיית ההמשגה של האירוע, שאין להבינו רק על פי המרכיב הג'נוסיידאלי שלו. האם המונח 'גזירות הפתרון הסופי', ת"ש-תש"ה' מועיל יותר? כל חוקר שואה יודע היום כי הרצח השיטתי והמקיף של כלל היהודים באירופה – 'הפתרון הסופי' – התגבש בהדרגתיות במהלך שנת 1941; רדיפות היהודים בשנים 1939–1941 אינן חלק אינטגרלי ממנו, אם כי שיקפו ללא ספק את ההידרדרות 'לקראתו'. כיוצא בכך היו גם ההתפתחויות שלפני הפלישה לפולין. האם ב'ליל הבדולח' לא נרצחו יהודים והושלכו למחנות ריכוז? האם גירוש יהודי בורגלנד באוסטריה באביב-קיץ 1938 היה בלתי אליים? מי שמניח ש'הפתרון הסופי' יכול להיות מגודר בפרק הזמן ת"ש-תש"ה (כלומר, ספטמבר 1939–1945) – או שהוא נאחז בתפיסות שהיו קיימות לפני יותר מארבעים שנה, או שהוא אונס את המושג 'הפתרון הסופי'. יתר על כן, אם רוצים לבדוק כיצד תפסו היהודים עצמם את השינויים המתחוללים, מן הראוי ללכת לכתבים של יהודי גרמניה ושל יהודי הארצות הכבושות הראשונות עצמם. כך, למשל, כאשר ביקש הרב לאסמאן מהעירייה רימפאר בגרמניה, בתחילת המחצית השנייה של שנות השלושים, לציין בפני עמיתיו הרבנים כי האנטישמיות הנאצית שונה מכל סוג של שנאת ישראל מן העבר, ועל פי זה יש לפסוק הלכה, הוא אמר כך:

A. Mayer, *Why Did the Heavens Not Darken? The Final Solution in History*, New York 15
1988, p. 3

הטעם שנתנו איזה רבנים שיש לאסור את השחיטה אחר ההימנע מחמת הדין של ערקתא דמסאנא (=שרוך הנעל) – ובאמת טעות גמורה היא, כי ידוע לנו שאין בדעתה של הממשלה להעביר אותנו חלילה מן הדת, וראיה לזה [היא] שיחסה של הממשלה למשומדים אינו עולה על יחסה ליהודים שתופסים באמונתם. וראיה עוד יותר מעולה אפשר למצוא באותה העובדה שהממשלה גזרה שלא להתחתן בנו ובגזרה זו הממשלה לא רק שאינה מרפה אלא גם מחזקת את אמונתנו ועזרה לנו לדבר שלא עלה עד כה לכל הרבנים בעלמא להוציא מן הכח אל הפעל.¹⁶

מיותר לציין שהרב לאסמאן לא שמח כלל על המצב החדש: כשציין שבחוקי נירנברג האנטי יהודיים יש כביכול 'פ' חיובי', הוא ביקש לפקוח את עיני עמיתיו שהיהודים ניצבים בפני מצב שונה לחלוטין מכל מה שהכירו בעבר. כלומר, לפנינו רב שחש כבר אז בשינוי המהותי המתחולל, גם אם הרציחות עוד היו לפניו. לפיכך, הצעתו של פייקאז' לנתק ניתוק מוחלט בין מה שהנאציזם עשה לפני ספטמבר 1939 לבין מה שעשה לאחר מכן בפולין היא בגדר טעות הנובעת מראייה מחקרית שגויה. כללו של דבר, לפייקאז' יש זכויות מחקריות חשובות. הוא תרם בזמנו כמה תובנות חשובות לחקר השואה בישראל. ביקורתו על טרונק ראוי שתעמוד לעיני מי שמשתמש בספר זה (שהוא בעייתי מבחינות נוספות). ואולם חקר השואה בכללותו נמצא היום במחוזות מתקדמים הרבה יותר ממה שעולה מספר זה.

דן מכמן

16 מובא אצל הרב יחיאל י' ויינברג, שרידי אש, א, ירושלים תשכ"א, עמ' קלט; ההדגשה שלי. למחקר מצוין על הרב ויינברג עצמו, שדן בהרחבה בשינוי שחל בתפיסתו לנוכח הנאציזם, ראו: M.B. Shapiro, *Between the Yeshiva World and Modern Orthodoxy. The Life and Works of Rabbi Jehiel Jacob Weinberg, 1884–1966*, London–Portland, Or. 1999